

**HET ATLASPROJECT NEDERLANDSE MOLLUSKEN (ANM):
EEN NIEUWE IMPULS VOOR HET VERSPREIDINGSONDERZOEK**

door

R.H. de Bruyne¹, A.D.P. van Peursen², & J.J. Vermeulen³

In Nederland neemt de belangstelling voor onze 'eigen' molluskenfauna de laatste tijd weer toe. Er wordt meer gepubliceerd over dit onderwerp, zoals de 'Nederlandse naamlijst van de weekdieren van Nederland en België' (De Bruyne et al, 1994) en het binnenkort te verschijnen boek over zoetwatermollusken (Janssen & Gittenberger, 1997). Ook bij de overheid en de natuurbeherende instanties groeit het besef dat er behalve voor de grote en bekende organismen, ook gericht beleid moet komen voor de zogenaamde 'cryptobiota' (kleine, meer verborgen levende groepen). Daarbij gaat het niet zozeer om de soorten zelf, als wel om de bescherming van hun leefgebied. Zeker bij weinig beweeglijke dieren als mollusken zou immers kunnen gelden: 'wat eenmaal weg is, blijft weg'. Gelukkig raakt men steeds meer doordrongen van de belangrijke functies die mollusken binnen de diverse ecosystemen vervullen (onder meer als voedselbron, als waterzuiveraars, als kalkleveranciers en bij het composteren van de strooisellaag). Daarnaast blijken mollusken goede bio-indicatoren te zijn bij diverse vormen van oecologisch onderzoek, of bij het waarnemen van veranderingen in de tijd (monitoring).

Ondanks dit alles, weten we eigenlijk nog maar weinig over de huidige verspreiding van de inlandse mollusken en over de mate waarin ze bedreigd worden. Er bestaan op dit gebied maar zeer weinig betrouwbare tijdreeksen en er is vrijwel geen samenvattende literatuur voorhanden. Wel zijn er aanwijzingen dat een aantal (vooral zuidelijke) soorten zich de laatste jaren in ons land uitbreidt, terwijl diverse andere soorten achteruit zijn gegaan of mogelijk al zijn verdwenen (Fig. 3). Vooral over de achteruitgaande soorten is meer informatie nodig.

Het ANM-project (Atlasproject Nederlandse Mollusken) heeft tot doel waarnemingen van de in Nederland levende land-, zoetwater- en zeemollusken te verzamelen. Het ANM is een samenwerkingsverband tussen Nederlandse malacologen, Stichting ANEMOON, EIS-Nederland en het Zoologisch Museum in Amsterdam. Aan het project wordt tevens meegewerkt door de Nederlandse Malacologische Vereniging (NMV), de Strandwerkgemeenschap (SWG), de Nederlandse Jeugdbond voor Natuurstudie (NJN) en een aantal andere instellingen en particulieren.

Voordat nader wordt ingegaan op de plannen en doelstellingen van het ANM, willen we even kort stilstaan bij de historie van het mollusken-verspreidingsonderzoek in Nederland

Het molluskencomité

De eerste serieuze plannen voor het onderzoek naar de verspreiding van "inlandsche mollusken" stammen uit het begin van deze eeuw. Kort na de laatste eeuwwisseling werd onderkend dat het noodzakelijk was gegevens vast te leggen met betrekking tot het voorkomen van mollusken in Nederland. In 1914 werd actie ondernomen

¹ Coördinator ANM,

² Coördinator Mollusken-Comité

³ Voorzitter Nederl. Malacologische Vereniging.

om te komen tot een "Comité ter bestudering van de molluskenfauna van Nederland". Dit resulteerde nog geen jaar later in de oprichting van wat sindsdien het "Molluskencomité" of MC wordt genoemd. (Juni 1915 wordt beschouwd als het officiële startpunt, zie: Coomans, 1968). De belangrijkste taak van het MC bestond uit het verzamelen en in een kaartsysteem vastleggen van de (verspreidings-) gegevens betreffende in Nederland voorkomende weekdieren (Fig. 1). Daarbij ging het zowel om de in zee levende soorten, als om landslakken en zoet- en brakwatermollusken.

3322 COMITÉ TER BESTUDERING VAN DE MOLLUSKENFAUNA VAN NEDERLAND.	Gemeente: <u>Hellevoet</u> no 57.
	Station: 1234567890
	Naam en omschrijving der vindplaats: <u>Wijkhuizen bij Nieuwediep</u>
	Hoofdafdeling der vindplaats:
	Grondsoort:
	Substraat:
	Belasting:
	Omsluiting:
	Toestand van het voorwerp: <u>levend</u>
	Opmerkingen: <u>4 spec. ca. alle</u>
Naam <u>De Vries</u> Datum <u>1934</u> Ligt <u>Belg</u>	

Fig. 1 Kaartsysteem molluskencomité

C.S. STRAND - WERK - GEZELNSCHAP Waarnemingsformulier (Slechts 1 waarneming per formulier)	VINDPLAATS: <u>pietsche noard</u> <u>van uitwend. Katwijk</u>
Soortnaam (latijn): <u>Liparis liparis</u> Hoofdafdeling: <u>Fiscifera</u> Nederlandse naam: <u>Sjaldelf</u> Aantal exemplaren, kolonies, etc.: <u>1 ex. jmv. 2 cm lang</u> Datum der vondst: <u>3-1-1931</u> Waarnemer: <u>G. v. d. Velde</u> Gedetermineerd door: <u>zic. W. G. A. H.</u> Het materiaal bevindt z. in de collectie van:	Klasse:
Opmerkingen: <u>(lv. Levend of dood, angespoeld of autochtoon, windrichting, vloedlijn of eblijn, aard substraat, etc.)</u>	

Fig. 2. Formulier Centraal Systeem

Toen in 1934 de Nederlandse Malacologische Vereniging (NMV) werd opgericht, is besloten dat het MC en de NMV zelfstandig hun weg zouden gaan. Na een aanvankelijk mislukte poging in 1948 om de NMV en het MC samen te voegen, slaagde men er in 1955 in een fusie tot stand te brengen. Echter ook na de fusie behield het MC nog lange tijd een zekere mate van zelfstandigheid. De belangrijkste taak was: 'het controleren en doen opnemen van gegevens over Nederlandse mollusken'. In latere jaren is deze rol grotendeels overgenomen door EIS-Nederland. Daarbij werden de gegevens vanaf het oorspronkelijke kaartsysteem omgezet in computerbestanden. Toch bestaat het Molluskencomité nog steeds. De 'brugfunctie' tussen de NMV en het EIS, wordt gevormd door de MC-coördinator van het EIS (lid van de NMV). De coördinator heeft concreet te maken met alle gegevens over Nederlandse mollusken die bij het EIS binnen komen. Door deze gang van zaken speelt het MC in feite geen actieve rol meer. De laatste jaren zijn er dan ook geen nieuwe MC-leden geworven. Omdat de coördinator niet altijd een molluskendkundige hoeft te zijn, wordt bij specifieke/technische vragen teruggevallen op deskundigen binnen de NMV (veelal nog zittende leden van het MC).

Het databestand van het molluskencomité wordt tot op de dag van vandaag beheerd en bijgehouden door het EIS (Leiden). Het bevat vooral veel waarnemingen van land- en zoetwatersoorten. De MC-gegevens hebben in het verleden de basis gevormd voor diverse artikelen en standaardwerken op het gebied van de Nederlandse malacologie. Voorbeelden daarvan zijn de "Lijst van gemeenten" (Van Benthem Jutting, 1927 & 1947) en de drie molluskendelen van de Fauna van Nederland (Van Benthem Jutting, 1933 & 1943 en Van Benthem Jutting & Engel, 1936). Echter ook bij latere werken als "De zoetwatermollusken van Nederland" (Janssen & De Vogel, 1965) en "De landslakken van Nederland" (Gittenberger et al., 1970 & 1984) is er veelvuldig gebruik van gemaakt.

Het Centraal Systeem

Naast het databestand van het Molluskencomité, kent Nederland ook het 'Centraal Systeem' van de Strandwerkgemeenschap (SWG). De SWG stamt uit een in 1941 door de Nederlandse Jeugdbond voor Natuurstudie (NJN) opgerichte strandwerkgroep, waarbij zich later de strandwerkgroepen van de Koninklijke Nederlandse Natuurhistorische Vereniging (KNNV) en twee andere jeugdbonden voor natuurstudie (de JNM & ACJN) voegden. De SWG bestaat voornamelijk uit mensen die in het mariene milieu geïnteresseerd zijn. Bij de oprichting van de NJN-strandwerkgroep is tegelijk het Centraal Systeem (CS) in het leven geroepen, waarin alle interessante waarnemingen op standaardformulieren genoteerd, bijeengebracht werden (Fig.2). In deze nog steeds bijgehouden database bevinden zich veel molluskenwaarnemingen. De CS-gegevens zijn in de loop der tijd eveneens gebruikt in allerlei artikelen en standaardwerken en worden momenteel gedigitaliseerd door de SWG en Stichting ANEMOON.

Het ANM: Zowel doel als middel

Eén van de belangrijkste doelstellingen van het nu gestarte Atlasproject Nederlandse Mollusken, is het in een computerbestand bijeenbrengen van zo veel mogelijk verspreidingsgegevens uit de diverse in Nederland aanwezige 'bronnen' (Molluskencomité/EIS Centraal Systeem en registratiegegevens van de collecties van grote en kleine musea en particulieren, literatuur, etc.).

Verspreidingsgegevens zijn van belang voor onder andere ecologisch onderzoek en kunnen worden gebruikt bij het vervaardigen van verspreidingskaarten, artikelen en determinatiewerken. Ze zijn daarnaast echter ook van groot belang voor natuurbeheers- en beleidsdoelstellingen. Gecompileerd tot 'verspreidingsatlassen' geven de data een beeld van het landelijke voorkomen van soorten en hun eventuele voor- of achteruitgang. Op basis van het laatste worden zogenaamde Rode Lijsten (Red data books) opgesteld, die op hun beurt ook een belangrijke rol kunnen spelen bij beleidsvorming.

Het opstellen van een 'Rode Lijst voor alle in Nederland inheemse mollusken', behoort eveneens tot de doelstellingen van het ANM. Dit streven past binnen het overheidsbeleid met betrekking tot beheer en bescherming van inheemse organismen. Er bestaan voor ons land al Rode Lijsten voor hogere planten, mossen, korstmossen, zoogdieren, vogels, paddestoelen en dagvlinders. Wat mollusken betreft liep Nederland echter tot op heden achterop. In de ons omringende landen bestaan al wél Rode lijst-projecten/initiatieven voor mollusken, onder meer in Groot-Brittannië, Duitsland, België, Oostenrijk, Zwitserland, Zweden en Italië.

Ter onderbouwing van een gefundeerde Rode Lijst, is een goede, zo compleet mogelijke verspreidingsatlas noodzakelijk. Daarom richt het ANM zich in eerste instantie vooral op het uitbrengen van zo'n verspreidingsatlas voor de Nederlandse land-, zoetwater- en mariene mollusken, waarin met behulp van kaartjes het voorkomen van de in Nederland levende soorten in twee of meer tijdsperiodes wordt weergegeven (<1960, 1961-1985 en 1985-heden). Vanwege de grote hoeveelheid te verwerken gegevens, is in navolging van de planten (Mennema et al., 1980), gekozen voor het gescheiden uitbrengen van een apart atlasdeel handelend over alle 'bijzondere soorten' (fase I van het project). De achterliggende gedachte daarbij is niet alleen dat van deze soorten de verspreiding het

beste bekend is, maar bovenal het feit dat voor een deel van deze soorten mogelijk al op korte termijn beheers- en beschermingsmaatregelen nodig zijn. Vanuit dit idee zal het ANM waar nodig zich ook trachten in te zetten voor het behoud van bijzondere molluskenbiotopen. Als voorbeeld van het laatste kan worden verwezen naar de actie voor het behoud van de 'Steenbikker' *Helicigona lapicida* op de IJsselmeerdijk bij Schellinkhout (De Bruyne, 1994), naar acties voor het behoud van de typelocaliteit van Basters drijfhoen *Semisalsa stagnorum*: het Kaaskenswater in Zeeland (Butot, 1978; Verduin, 1978) en naar recente op biotoopbescherming gerichte acties in Zuid-Limburg rondom de Zegge-korfslak (*Vertigo moulinsiana*) (Keulen & De Bruyne, in prep.). De taak die het ANM zich hiermee heeft gesteld, valt zo uiteen in de volgende drie onderdelen:

1. Samenstellen verspreidingsatlas(-sen)
2. Opstellen Rode Lijst
3. Beschermingsgericht advies/acties

Daarmee werkt het ANM zowel aan het doel, als aan de middelen ter bescherming van de Nederlandse mollusken en hun biotopen.

Uitvoering

Met subsidie van het ministerie van Landbouw, Natuurbeheer en Visserij, is onlangs de eerste fase van het ANM-project ingezet. Dit is de fase waarin getracht zal worden van bepaalde 'aandachtsoorten' zo veel mogelijk verspreidingsgegevens bijeen te krijgen. Daarbij ligt de nadruk op gegevens uit de periode 1900-1985. Echter ook uit de periode ná 1985 zal worden getracht gegevens te verkrijgen, evenals van de meer 'gewone' soorten. De uitvoering is in handen van de ANM-coördinator en een projectgroep van experts, met elk een eigen taak voor de diverse afzonderlijke onderdelen van het project¹. Het project wordt begeleid door adviseurs² en een begeleidingscommissie. Ter informatie van de medewerkers en derden komt er een speciale ANM-site (homepage) op het internet³.

Het streven is zo veel mogelijk waarnemers (medewerkers, gegevensleveranciers) en instanties bij het project te betrekken. Dit gebeurt via oproepen in een aantal tijdschriften, maar ook via het persoonlijk aanschrijven van potentiële waarnemers/gegevensbezitters. Daarnaast zullen veel toekomstige excursies voortaan binnen het kader van het ANM worden geplaatst. Zeker met betrekking tot het laatste, maar ook wat betreft het verzamelen/doorgeven/vastleggen van gegevens, is een belangrijke taak weggelegd voor -leden van- de Nederlandse Malacologische Vereniging, de Strandwerkgemeenschap en het ANEMOON-project LINK (Litoraal Inventarisatieproject Nederlandse Kust).

1 Projectmedewerkers:

R. Dekker (Texel); Mariene Naaktslakken & Waddenzee
 A.W. Gmelig Meyling (st. ANEMOON, Heemstede); Mariene mollusken
 H. Wallbrink (Nieuwegein); Zoetwatermollusken/-bivalvia
 A.J. de Winter (Wageningen); Landnaaktslakken, Land/zoetwater
 R.A. Bank (Hoofddorp); Land en zoetwatermollusken
 R.H. de Bruyne (Amsterdam); algemeen en coördinatie:

2 Adviseurs:

G. van der Velde (Katholieke Universiteit Nijmegen, afd. aquatische oecologie)
 R.G. Moolenbeek, J.G.J. Kuiper (Zoologisch Museum Amsterdam)
 E. Gittenberger (Nationaal Natuurhistorisch Museum, Leiden)
 L.J. van Duuren (Centraal Bureau voor de Statistiek, Voorburg)

3 URL: http://www.worldaccess.nl/~gmemy/an_atlas.htm

Het welslagen van het project hangt in hoge mate af van de medewerking van waarnemers en gegevensleveranciers. Bij deze willen we dan ook iedereen oproepen zijn of haar steentje bij te dragen aan het welslagen van het ANM.

Hoe kunt u uw steentje bijdragen?

Deelnemers aan het ANM, de 'waarnemers', zetten zich in door het verzamelen van gegevens over autoctoon in Nederland waargenomen mollusken. Met autoctoon wordt hier bedoeld: levend of in de vorm van zeer verse schelpen waargenomen op de plaats waar het dier leeft. Met uitzondering van gegevens die u reeds in het databestand van EIS-Nederland, Stichting ANEMOON, het Centraal Systeem van de SWG of in het zeenaaktslakkenbestand van Rob Dekker (NIOZ, Texel) heeft laten opnemen, zijn alle gegevens welkom. U kunt meedoen door uw reeds verzamelde 'oude' waarnemingen ter beschikking te stellen (ook reeds gepubliceerde), of u kunt inventariserend veldwerk doen en zo 'nieuwe' gegevens verzamelen. Daarnaast zijn er nog diverse andere manieren waarop u bij het project kunt helpen. Zo moet bijvoorbeeld nog veel literatuur worden opgespoord en doorgenomen en is alle hulp bij het invoeren van gegevens in de computer welkom.

Een belangrijk uitgangspunt van het ANM is, dat wat betreft tijd en moeite geen hoge eisen aan de vrijwillige medewerkers worden gesteld. U kunt waarnemingen doorgeven met behulp van eenvoudige ANM-standaardformulieren, in de vorm van computerbestanden of op elke andere door u gewenste manier. ANM-formulieren (streeplijsten) zijn vrij opvraagbaar bij de ANM-coördinator, de MC-coördinator, bij de NMV en op nog enkele andere plaatsen. Vanzelfsprekend kunt u ook gebruik (blijven) maken van EIS-, CS- of LINK-formulieren. Ter ondersteuning van de beginnende waarnemers zijn in samenwerking met de NMV en Stichting ANEMOON eenvoudige determineertabellen (zoekkaarten) in ontwikkeling. Verder is voor de medewerkers een speciale handleiding gemaakt. Daarin wordt antwoord gegeven op vragen als: 'Waar vind ik mollusken', 'Waarop moet ik letten bij het determineren', 'Hoe inventariseer ik een bepaald gebied', 'Wat doe ik met verzameld materiaal' en 'Hoe leg ik mijn gegevens vast en/of geef ik ze door'. Zowel op de ANM-formulieren als in de handleiding en op de homepage is duidelijk aangegeven welke 'aandachtsoorten' bij het project voorrang hebben. (In feite alle 'zeldzamere' soorten).

Tenslotte: niet iedere gegevensbezitter beschikt over de benodigde tijd, zin, of apparatuur om zelf gegevens door te geven. Houdt u bij uw collectie een aantekenboek of kaartsysteem bij, dan kunt u dit (of kopieën ervan) insturen naar de coördinator, die dan zorgt voor de verdere verwerking. Als dit niet het geval is, of u hebt weinig tijd, dan kunt u ook een afspraak maken met de coördinator of een van de andere projectmedewerkers, om gezamenlijk uw collectie door te nemen en de gegevens over te nemen.

Met dit alles hopen we u reden genoeg te hebben gegeven om uw medewerking aan te bieden, enthousiast het veld in te trekken en/of uw reeds gedane waarnemingen ter beschikking te stellen. Reacties graag naar de ANM-coördinator:

R.H. de Bruyne
p/a Zoologisch Museum Amsterdam, afd. malacologie
Postbus 94766; 1090 GT Amsterdam
Tel: 020 525 6902; Fax: 020 525 5402
e-mail: Bruyne@bio.uva.nl

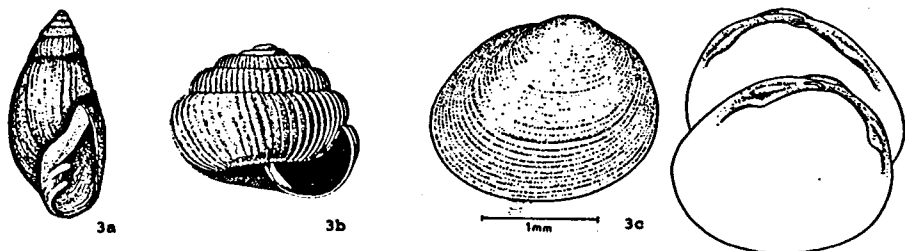

Fig. 3. Voorbeelden van molluskensorten die hoogstwaarschijnlijk al uit Nederland zijn verdwenen:

- 3a. (Mariene soort): Wit muizenootje
Auriculinella erosa (Jeffreys, 1830) (= *Leucophytia bidentata*)
- 3b. (Landslak): Bijenkorfje
Spermodaea lamellata (Jeffreys, 1830)
- 3c. (Zoetwater-tweekleppige): Fijngestreepte erwtenmossel
Pisidium tenuilineatum Stelfox, 1918

Summary

The 'ANM-project' (Atlasproject Nederlandse Mollusken) started early this year (1997). Its main aims for the near future are: 1 Compiling distributional data on the Dutch land-, freshwater- and marine molluscs into one or more 'atlases', 2 Composing a 'Red List' for the Dutch Mollusca, 3 Advise and activities concerning protection and management of molluscan habitats. (For information: see address on page 54.)

Geciteerde literatuur

- Bentham Jutting, T. van & H. Engel, 1936. Mollusca (I) B. Gastropoda, Opisthobranchia, Amphineura et Scaphopoda. Fauna van Nederland VIII. Sijthof, Leiden 106 p.
- Bentham Jutting, T. van, 1933. Mollusca (I) A. Gastropoda, Prosobranchia et Pulmonata. Fauna van Nederland VII. Sijthof, Leiden 387 p.
- Bentham Jutting, T. van, 1943. Mollusca (I) C. Lamellibranchiata. Fauna van Nederland XII. Sijthof, Leiden 477 p.
- Bentham jutting, W.S.S. van, 1927. Lijst van gemeenten als vindplaatsen van Nederlandse Mollusken. Tijdschrift Ned. Dierk. Ver. (2) 20. Versl. verg.: LXXXII-XCVI. Reprint: 1-16.
- Bentham jutting, W.S.S. van, 1947. Lijst van gemeenten als vindplaatsen van Nederlandse Mollusken. Basteria 11 (1-3): 54-87.
- Bruyne, R.H. de, 1994. Op de bres voor de Steenbikker *Helicigona lapicida* (Linnaeus, 1758) bij Schellinkhout. Corresp.-blad Ned. Malac. Ver. 281: 165-167.
- Bruyne, R.H. de, R.A. Bank, J.P.H.M. Adema & F.A. Perk, 1994. Nederlandse naamlijst van de weekdieren (Mollusca) van Nederland en België. Feestuitgave ter gelegenheid van het zestigjarig jubileum van de Nederlandse Malacologische Vereniging. Leiden, 149 pp.
- Butot, L.J.M., 1978. Het natuurbehoud en typelocaliteiten. Corresp.-blad Ned. Malac. Ver. 181: 754-758.
- Coomans. H.E., 1968. Fifty years of "Comité ter bestudering van de Molluskenfauna in Nederland" - Beaufortia, 187: 57-62.
- Gittenberger, E., W. Backhuys & Th.E.J. Ripken, 1970, 1984. De landslakken van Nederland. Uitgave KNNV (eerste druk 1970, 2e druk 1984)
- Janssen, A. W. & E. F. de Vogel, 1965. Zoetwatermollusken van Nederland. Uitg. NJN. 160 pp.
- Janssen, A.W. & E. Gittenberger (eds.), 1997 "Mollusken uit de binnendijkse wateren van Nederland" (Werktitel). -in prep-
- Keulen, S.M.A. & R.H. de Bruyne, 1997. Het huidige voorkomen en de biotoop-bescherming van de Zegge-korfslak *Vertigo moulinsiana* (Dupuy, 1849) in Nederland. -in prep-
- Mennema, J., A.J. Quené-Boterbrood & C.L. Plate (reds.), 1980. Atlas van de Nederlandse flora I. Uitgestorven en zeer zeldzame planten. Kosmos, Amsterdam. 226 pp.
- Verduin, A., 1978. Het Kaaskenswater. Corresp.-blad Ned. Malac. Ver. 184: 811-812.